

ტიკმინოლოგიური სიტუაზარმოების ზოგადი კრინციკები და ფილოსოფიურ ტიკმინთა სისტემატიზაცია გელათის სკოლაში

ტიკმინოლოგიური ლექსიკა წარმოადგენს სპეციალურ სახელწოდებათა ისეთ ერთობლიობას, რომელიც მეცნიერების ვარკვეული დარგის ტერმინ-სისტემებს ქმნის. ტერმინთა სისტემა ასახავს მოცემული მეცნიერების, მეცნიერული მიმდინარეობებისა თუ სკოლების მიერ გამოქმნივებულ ცნებებს. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ზოგი ფილოსოფიური ცნება-ტიკმინი შესაძლებელია მხოლოდ ერთი ვარკვეული ფილოსოფიურა მიმდინარეობის ან მხოლოდ ერთი ფილოსოფოსის ცნებითი აპარატის კუთვნილება არ იყოს.

ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია საუკუნეების განმავლობაში ყალიბდებოდა. ამ პროცესს თვალი შეიძლება გავადგენოთ პირველი წერილობითი ძეგლებიდან მოყოლებული, დაწყებული V საუკუნიდან: სხვადასხვა ქანრის ორიგინალურ თუ ნათარგმნ ლიტერატურაში მრავლად გვხვდება ცალკეულ ფილოსოფიურ თუ საბუნებისმეტყველო ცნებათა ამსახველი ლექსიკა. მაგრამ ეს ტერმინები სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა ავტორთა მიერ იქმნებოდა და მოითხოვდა ერთ ფორმალურსა და სემანტიკურ სისტემაში მოქცევას, რაც თავისთავად გულისხმობდა სინონიმისა და პოლისემიის დაძლევას ამ სისტემის ფარგლებში. საქმე ასაა, რომ საუკუნეების განმავლობაში სხვადასხვა დროსა და ადგილას შექმნილ ძეგლებში ერთისა და იმავე ცნებისათვის ხშირად სხვადასხვა ლექსიკა იყო გამოყენებული (მაგ., *στοιχειον*-ისათვის — წესი, ნივთი, ასო, აგებულება, ბუნება, სტექსი...), და, პირიქით, ერთი და იგივე ლექსიკა სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარებოდა (მაგ., *გონება* — „გონების, აზრის, ჭკუის, ცნების, სულის, ფიქრის, ჩვეულების, სინდისის...“ მნიშვნელობით; ასევე, მაგ., *სახე* — „სახის, ფორმის, ფიგურის, სქემის, სიმბოლოს, იდეის...“ მნიშვნელობით და სხვ.). ეს ზოგჯერ შეპირობებული იყო ბერძნული სატყვების პოლისემიურობითაც. ცნობილია, რომ თვით კლასიკურად დამუშავებულ ბერძნულ ფილოსოფიურ ენაშიც არ იყო დაძლეული ტერმინოლოგიური სიჭრელე და პოლისემიურობა, რაც

მძიმე ტვირთად აწვეწოდით მათს კომენტატორებსა და მთარგმნელებს, მათ შორის, ქართველებსაც.

ბერძნული სიტყვების მრავალმნიშვნელოვნობას ხშირად მიუთითებენ ქართველი მთარგმნელები: „ბერძენთა ენაჲ უფსკრულ ღრმა არს და იგივე და ერთი სიტყუაჲ მრავალსა პირსა აღიარებსო“, — წერს ეფრემ მცირე (საგ. მოც., გვ. 029). ფსევდოდონისე არეოპაგელის შრომათა თარგმანისათვის დართულ ერთ-ერთ კომენტარში, რომელიც **ὁ δὲ**სუ ლექსემას ეხება, იგივე ეფრემ მცირე წერს:

შეისწავე, ვითარმედ ბერძენთა ენათა მრავალგუარად იგმარებენ სახელსა საუკუნოასასა წმიდათა წერილთა შინა. ამისთჳსცა ზე, ვითა თვთ მათთა ენითა არიან, ეგრეთ დამიწერიან სიტყუანი ესე აწ წერილთაჲგან შემოღებულნი, რაათა სენა, ვითარმედ ამათ სიტყუათა შინა ყოველგან საუკუნოასა სახელი არს ბერძულად, რომელი წმიდათა ნამათა და მოძღუართა ქართულისა თარგმანებისათა ოდესმე საწუთრთდ უაქუამთ და ოდესმე სოფლად და ოდესმე უამად ფრიად ჯროვნითა განგებითა. ხოლო აქ საჭიროს იყო თვთ ვითა მათსა ენასა არს, ეგრეთ დაწერა, რაათა არა მოუზავებელ იყოს ნათდა თარგმანი მათი (არეოპაგ., გვ. 262).

როგორც ვხედავთ, **ὁ δὲ**სუ ლექსემას ძველი ქართველი მოძღვარნი და მამანი კონტექსტის შესაბამისად სხვადასხვაგვარად თარგმნიდნენ: **საწუთრო**, **სოფელი**, **უამი**, რაც რამდენადმე ასახავს კიდევაც ამ ბერძნული სიტყვის სემანტიკურ ველს. ეფრემს ამ სიტყვის რამდენიმე მნიშვნელობისაგან კონკრეტულ შემთხვევაში სჭირდება „მარადისობა“, რაც ძველ ქართულში „საუკუნო“ სიტყვითაც გადმოოცემა.

ჩანს, ასეთი ანალიზის ჩატარება უხდებოდათ ქართველ მთარგმნელებს ყოველი ბერძნული ტერმინისათვის ქართული შესატყვისის მოძიებისათვის, რასაც ისინი ხშირად ურთიერთდახმარებითა და თანამშრომლობით აღწევდნენ. ასეთი თანამშრომლობა ტერმინოლოგიის დამუშავებისა და დადგენა-დაზუსტების აუცილებლობით იყო გამოწვეული.

ძველი ქართველი მოღვაწენი შეგნებულად უდგებიან ტერმინთა წარმოებას, ითვალისწინებენ თითოეული ბერძნული ლექსემის ეტიმოლოგიას, საგანგებოდ სწავლობენ მათს მნიშვნელობებს ლექსიკონებისა და ბიბლიურ თხზულებათა მრავალრიცხოვანი განმარტებების გამოყენებით, იძლევიან ბერძნულ ტერმინთა ზუსტ ძირეულ თუ კონტექსტურ შესატყვისებს — ზოგჯერ აზრობრივს, უფრო ხშირად კი ფორმალურ-სემანტიკური კალკების სახით.

მაგრამ თვით უზუსტესი შესატყვისიც კი ჯერ კიდევ არ არის ტერმინი, სანამ იგი არ „ჩაჯდება“ განსაზღვრულ სტრუქტურულ-სემანტიკურ სისტემაში, სადაც ასეთ შესატყვისთა სიმრავლე გარკვეულ ორგანიზებულ მთლიანობას ქმნის და სადაც იდეალურ შემთხვევაში

ცნებათა სისტემასა და მათ შესატყვის ტერმინებს შორის ცალსახა მიმართება მიიღწევა. საუკუნეების განმავლობაში ბერძნული ტერმინების შესატყვისად შექმნილ ქართულ ლექსემებს, აგრეთვე, ახლად თარგმნილი ნეობლატონური ფილოსოფიის ცნებათა ქართულ შესატყვისებს ესაჭიროებოდა ერთ ფორმალურ-სემანტიკურ სისტემაში გაერთიანება, რაც კიდევაც განხორციელდა გელათის სკოლაში. ამ მხრივ გელათის ფილოსოფიურ-ლიტერატურული სკოლა ახალი ეტაპია ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის განვითარების გზაზე: ესაა ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის ერთიანი მონოსტრუქტურული სისტემის ჩამოყალიბების შეგნებული ცდა. ამ საქმეს ერთი ხელი და ერთი თავი სჭირდებოდა, სჭირდებოდა პიროვნება, რომელშიც შემოქმედებითი სითამამე და ფართო გაქანება, ენის ალღო და ღრმა ცოდნა, სიტყვის არსში წვდომისა და მისი ესთეტიკური განცდის უნარი, ფილოსოფიაში განსწავლულობა და „ხედვათა სურვილი“ ჰარმონიულად იქნებოდა შერწყმული. სწორედ ასეთი პიროვნება — „წარმოაჩნებელი წმიდა განგებისაგან ღმრთისაჲსა“ „ველოვნებათაგან სულისათა დაველოვნებული, ხედვათაგან გონებისათა გაგონებებული“ იყო იოანე პეტრიწი, რომელსაც, ნ. მარის თქმით, უნდა ვუმაღლოდეთ ქართულ ენაზე შექმნილ მზამზარეულ ფილოსოფიურ ტერმინოლოგიას, რომელიც ქართული ძირებით არაჩვეულებრივად ზუსტად გადმოსცემს ყველა ტერმინს, რომელიც ევროპულ ენებზე ბერძნული ან ლათინური ნასესხობების სახით არსებობს¹.

გელათის ფილოსოფიურ-თეოლოგიური სკოლის მამამთავრის, იოანე პეტრიწის, როგორც ნეობლატონიკოსისა და, კერძოდ, პროკლეს მიმდევარი ფილოსოფოსისათვის, სისტემისა და სისტემატიზაციის პრინციპი ამოსავალია როგორც თეორიულ, ისე პრაქტიკულ სფეროში (კერძოდ, ტერმინებზე მუშაობისას). მისი აზრით, ონტოლოგია იერარქიულია, ხოლო მისი დამუშავება სისტემური უნდა იყოს, ამდენად, სისტემაში უნდა „იჯდეს“ ამ ფილოსოფიის ცნებითი ენაც — ტერმინოლოგიაც.

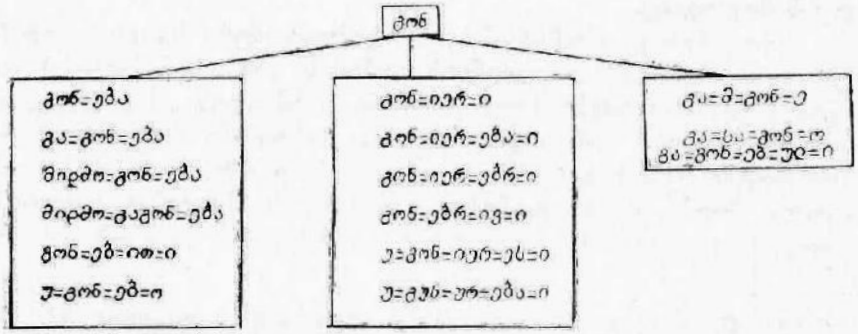
ერთი მხრივ, ალექსანდრიული ნეობლატონური სკოლის კომენტატორთა ნაშრომებისა (ამონიის ერპისის „მოსახსენებელთა“) და სქოლასტიზმის ფუძემდებლის — იოანე დამასკელის „დიალექტიკის“ თარგმნას (მათი ხომ თავმოყრილი და სისტემაში იყო მოყვანილი არისტოტელედან მომდინარე ფილოსოფიური ტერმინოლოგია), ხოლო, მეორე მხრივ, ნეობლატონური ფილოსოფიის სისტემატიზატორის, პროკლე დიადოხოსის „თეოლოგიის საფუძვლების“ თარგმნა-კომენ-

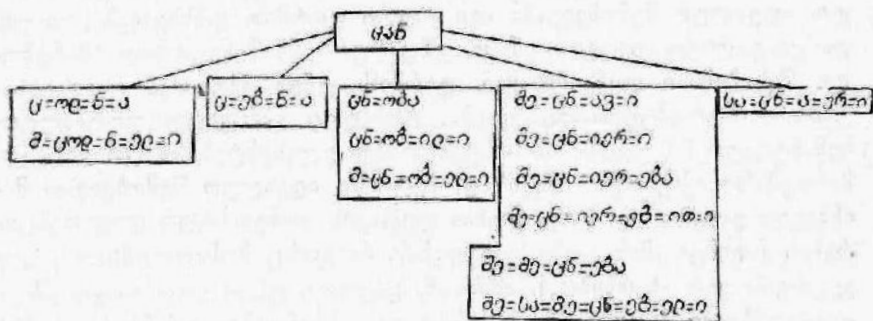
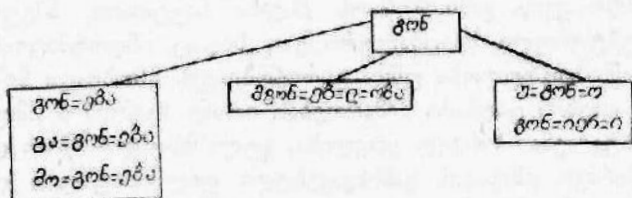
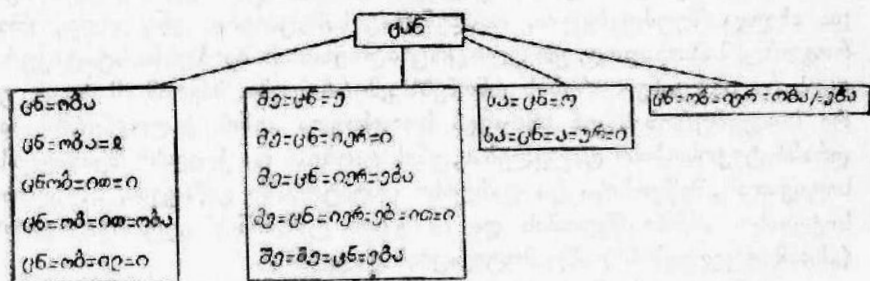
¹ Н. Я. Марр, Иоанн Петрицкий, грузинский неоплатоник XI—XII века: ЗВО, т. XIX, СПб, 1909, 33. 85.

ტირებს კანონზომიერ შედეგად მოჰყვა ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის სისტემაში მოყვანა, მკაცრად დამუშავებული ქართული სამეცნიერო ენის შექმნა. სწორედ პროკლესგან, როგორც თვითონ უწოდებს, ამ „ატტიკელი“ ფილოსოფოსისაგან წეითვისა იოანე პეტრიწმა ის სქოლასტიკური (ამ სიტყვის საუკეთესო გაგებით) სისტემატურობა, რომელიც მთელ მის სიტყვათმომოქმედებას გასდევს. პროკლე დიადოხოსის „თეოლოგიის საფუძვლებში“ და პლატონის დიალოგებზე მის მრავალრიცხოვან კომენტარებში (რომელთაც წესანიშნავად იცნობს და იყენებს პეტრიწი), მათი ავტორისათვის დამახასიათებელი აკრიბიითა და სკრუპულოზულობით არის ჩამოყალიბებული მკაცრი სისტემა ანტიკური (ნეობლატონური გადამუშავებით) ფილოსოფოსის ტერმინოლოგიისა, რაც მის მთარგმნელსა და კომენტატორს, იოანე პეტრიწს, ავალებდა ასეთივე მკაცრი სიტუაციით მოჰყიდებოდა თითოეული ფილოსოფიური ცნების ქართულად გადმოცემის საქმეს.

ამგვარად, პეტრიწის მიზანი იყო ფილოსოფიურ ტერმინთა ისეთი სისტემის შექმნა, რომლის ელემენტები ურთიერთდაკავშირში იქნებოდნენ ერთმანეთთან როგორც ფორმალური, ისე სემანტიკური თვალსაზრისით, შექმნიდნენ ფორმალურ-სემანტიკურ ჰარადიგმატულ ერთიანობას, რაც გამოარჩევდა მათ ყოფილი ლექსემებისაგან.

ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის მორფოლოგიური ჰარადიგმატული სისტემა გარკვეული ტიპის დერივაციული მოდელების გააქტივებით ხასიათდება. ახალ ტერმინთა წარმოების თვალსაზრისით განსაკუთრებული აქტივობით გამოირჩევა გარკვეული სემანტიკის ლექსემათა ძირეული მორფემებიც. ესენია, მაგ.: **გონ**, **ცან**, **გუარ**, **არს**, **ჩენ/ჩინ**, **მიზეუ**, **გუამ**, **ყოფ**, **ზიარ** ძირები. ამა თუ იმ ლექსიკური ერთეულის სიტყვაწარმოებითი პოტენცია სხვადასხვა ავტორთან სხვადასხვაგვარად ვლინდება. ასე, მაგ., იოანე პეტრიწთან:

ამისთან, ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოების დროს დაცული უნდა ყოფილიყო შემდეგი პრინციპები: 1. ტერმინი უნდა შექმნილიყო მხოლოდ ქართული ძირებისა და აფიქსების საშუალებით; 2. ტერმინი გამორჩეული უნდა ყოფილიყო ყოფითი ლექსემისაგან ფორმალურ-სემანტიკური სისტემურობით; 3. ტერმინს ზუსტად უნდა აესახა შესაბამისი ცნების შინაარსი; 4. ტერმინსა და ცნებას შორის ცალსახა მიმართება უნდა დამყარებულიყო: ტერმინი მონოსემიური უნდა ყოფილიყო; 5. ტერმინი უნდა ყოფილიყო მოკლე და სხარტი.

ამ პრინციპების განხორციელება ყოველთვის შეუძლებელი იყო და ახლაც შეუძლებელია, რამდენადაც სამეცნიერო ენა, ისევე როგორც, საზოგადოდ, ყოველი ცოცხალი ენა, არ შეიძლება სტატიკური იქოს და იგი განვითარების კანონებს ემორჩილება, მაგრამ ამ იდეალური სისტემურობისაკენ სწრაფვა მოითხოვდა „ენის კვლოვნებისა და ღრამმატიკოსობის“ დაუფლებას, ენის რაობისა და ქცევის“ შესწავლას, სიტყვათა „შეწყობისა და დაშლის“ ოსტატობაში გაწაფვას, „სულითი სიტყვის“ არსში წვდომას და ამ გზით ტერმინის „ეტიმოლოგიის“ („მზამეტყველების“) ანუ მოტივაციის დადგენას².

ცნობილია, რომ ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოება გაცნობიერებული პროცესია. ყოველი მეცნიერება, მათ შორის, ფილოსოფიურიც, მისწრაფებს გამოიმუშაოს თავისი საკუთარი, სპეციფიკური მონოსტრუქტურული სპეციალური ენა, სადაც ინფორმაციის სემანტიკური განსაზღვრულობა უნდა ყურდნობოდეს ენობრივი ნიშნისა და აღსანიშნი ცნების ცალსახა მიმართებას. იოანე პეტრიწის „მდაბრიონთაგან მესხეთე“-ენა, პირველ ყოვლისა, გულისხმობდა სწორედ ყოფითი, სალაბარაკო ენისაგან განსხვავებული ფილოსოფიური ლექსიკის შექმნას იმავე საერთო-ახალხო ენის მასალაზე დაყრდნობით. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ფილოსოფიურ ენაში მოქმედი ტერმინი მარკირებული უნდა ყოფილიყო: მას უნდა ჰქონოდა საკუთარი მოდელი, ხოლო იდეალურ შემთხვევაში იგი თავისი ფორმით განსხვავებული უნდა ყოფილიყო ყოფითს ენაში უხუალური მნიშვნელობით სმარებული შესაბამისი ლექსემისაგან. ტერმინს უნდა ჰქონოდა თავისი საკუთარი სტრუქტურა-აგებულება, რომელიც გარკვეულ ფორმალურ-სემანტიკურ სისტემაში ამ სისტემის სხვა ელემენტებთან ცალსახა მიმართებაში იქნებოდა. ამგვარად, პეტრიწი იდეალურ შემთხვევად მიიჩნევდა ყოფითი და სამეცნიერო ლექსიკის ლინგვისტურ დიფერენცირებას (თუმცა ამის განხორციელებას, როგორც მოსალოდნელია, ყოველთვის ვერ ახერხებდა). ამასთან, დაცული უნდა ყოფილიყო ერთი აუცილებელი პირობა, რაც ძირითადი პრინციპია იოანე პეტრიწის სიტყვათმეოქმედებისა: ქართული ფილოსოფიური ტერმინი უნდა შექმნილიყო საკუთარი, ქართული ძირეული მასალისაგან, ქართული დერევაციული აფიქსების გამოყენებით (თუ სესხება ხანდახან მაინც გარდაუვალი ხდებოდა, სრულიად გამორიცხული იყო უცხო (ბერძნულ) აფიქსთა კომბინაცია ქართულ ძირთან). ეს კი დიდ შემოქმედებთს სითამამეს მოითხოვდა: უსაზღვროდ ფართოდ გასაქანი უნდა მიეცათ

² განმარტებაი პროკლესთეს დიადოსისისა: იოანე პეტრიწის შრომები, ტ. II. გამოსცეს ს. ყაუხჩიშვილმა და შ. ნუცუბიძემ, თბ., 1937, გვ. 220—222.

თავისთავად მდიდარი და მრავალფეროვანი ქართული სიტყვაწარმოებებითი საშუალებებისათვის, მაქსიმალურად გამოუმჯობურებინათ და გამოეყენებინათ მისი შესაძლებლობანი, გაეცოცხლებინათ არქაული, მივიწყებული და გაქვევებული ფორმები თუ მოდელები, ამასთანავე, გზა გაეხსნათ ცოცხალ, სალაპარაკო ენაში არსებული პერსპექტიული ფორმებისათვის. სწორედ აქედან მოდის პეტრიწისა და გელათის სკოლის სხვა მოღვაწეთა მიერ უშუალოდ აფიქსების გვერდით ანომალიურის, არქაული ან დიალექტური აფიქსების გააქტივება და მათი დისტრიბუციული შესაძლებლობების გაზრდა (საერთოდ, ცნობილია, რომ აფიქსების ფუძეებთან დისტრიბუციის გარკვეული თავისუფლება დამახასიათებელია ტერმინოლოგიური წარმოებისათვის, სადაც ასეთი შეზღუდვები მოხსნილია). ამიტომაც, რომ გელათის სკოლის ნაწერებისათვის დამახასიათებელია ერთდროულად, ერთმანეთის გვერდით მოზღვაგებულ ინოვაციებთან ერთად არქაული ფორმებისა და მაწარმოებლების მოძალეობაც.

ამ თვალსაზრისით ყველაზე დიდ ასპარეზს იძლეოდა მიმღეობურ ფორმათა წარმოების დიდი მრავალფეროვნება ქართულში. დიალექტურ საფუძველზე ისტორიულად ჩამოყალიბებული პარალელური წარმოების მოდელები ახალწარმოებისათვის მეტად ფართო შესაძლებლობებს იძლეოდა და ფილოსოფიურ ცნებათა ლინგვისტური დიფერენცირებისათვის ხელსაყრელ საშუალებას წარმოადგენდა. მიმღეობის ფორმათა პარალელური, სინონიმური წარმოებიდან ნამყო დროის ნაპრეფიქსიანი მიმღეობები განსაკუთრებულ მიდრეკილებას იჩენენ სუბსტანტივაციისადმი (მდრ.: დაგვილი, გაცრილი, გაკვეთილი, დაპრილი, დაშთენილი, დამკნარი... მაგრამ: ნაგავი, ნაცარი, ნაკვეთი, ნაშთი, ნაპერი...). ხოლო ტერმინთა ფუნქციური დატვირთულობა, როგორც ცნობილია, ძირითადად არსებით სახელზე მოდის. ამიტომ ნაპრეფიქსიანი მიმღეობის ფორმათა ტერმინოლოგიზაცია ადვილად და სწრაფად ხდება. სპეციფიკურ ტერმინთა საწარმოებლად ეს ხერხი ფართოდ აქვს გამოყენებული და დანერგილი იოანე პეტრიწს: ნაკუეთი (ფიგურა, სქემა), ნათხვი (ნაწნავი → „მწკრივი, სერია“) || ნაქუსი სირაჟსა (= „ქსოვს“ ზმნიდან „რიგი, მწკრივი“).

ცნებათა დიფერენცირებისათვის ამ საშუალების გამოყენების ნათელ ილუსტრაციას წარმოადგენს გელათური ბიბლიის ხელნაწერებში ერთმანეთის პარალელურად ნახმარი პრეფიქსიანი და სუფიქსიანი წარმოების მიმღეობის სინონიმური ფორმები — **მორდომილი** და **ნარდომი** (მო-ვრდ-ომ-ა ზმნისაგან):

მოგვიცნ შენ ბარკალი შენი მორდომილიაღ (რიცხ. 5,21).

მდრ. ნაპრეფიქსიანი ფორმა იმავე ვრდომა ზმნისაგან:

ნარდომისა ცხოვრების სასწაულ არს ფქელი ქრთლისაჲ, რომლისათჳსცა ნარდომისა ცხოვრებისათჳს შესმენილი დედაკაცი ამას შესწირვილა (A 1108, 103).

აქედან პირველი ფორმა (მორდომილი) ჩვეულებრივი, ყოფითი მნიშვნელობითაა ნახმარი („მოყარდნილი“), მას ჩვეულებრივი მიმღეობის გაგება აქვს, მეორე ფორმაში (ნარდომი) კი ეს გაგება წაშლილია და ამ ფორმას სპეციალური გაგება აქვს მიღებული: ნარდომი ნიშნავს „ჭეშმარიტი, კანონიერი გზიდან გადაყარდნილს, გადაცდენილს“, აქედან მომდინარეობს მისი ტერმინოლოგიური მნიშვნელობაც: „ყალბი, პლაგიატი, ფალსიფიცირებული“. სწორედ ამ სპეციალური მნიშვნელობითაა იგი ნახმარი ამონიოს ერმიასის თხზულების თარგმანშიც:

გთქუა თუ ნარდომ-ყოფაჲ წიგნისა ამის, იგიცა თანგანარდომნეთ ამის-სა, ანუ უკუეთუ იგინი საკუთრებ, ესეცა, ცხად არს, ვითარმედ მათთანა (ამონ. 106,36).

ამ კონტექსტში, როგორც ვხედავთ, ნარდომი დაპირისპირებულია საკუთართან, მისი ანტონიმია. მიუღს ვრცელ კონტექსტში კი ლაპარაკია არისტოტელეს ავტორობის საკითხზე, კერძოდ, „ნატაცი ანუ საკუთარი არს წიგნი ფილოსოფოსისაჲ?“ (101,28). მოყვანილ კონტექსტებში ერთმანეთის სინონიმებად ჩანს ნატაცი და ნარდომი, რომელთაც ბერძნულ დედანში შესატყვისება *νῆπιον* ლექსება, რაც ნიშნავს „არასწორს. ცრუს, უკანონოს, ყალბს“, ჩვენს შემთხვევაში — „მიტაცებულს, მითვისებულს, პლაგიატს“ (შდრ. ლათინ. plagio „ვიტაცებ“). ნარდომი რომ ტერმინოლოგიური *νῆπιος* „ყალბის“ მნიშვნელობით დამკვიდრებულია გელათური წრისა და დროის ძეგლებში, ეს არსენ იყალთოელის მიერ შედგენილი „დიდი სჯულის კანონის“ ერთ-ერთი სტატიიდანაც ჩანს, კერძოდ, ამფილოქე ებისკოპოსის იამბიკოში: „ვითარ მტყუარნი და ნარდომნი დრაჰკანნი“ (522,11), როგორც ვხედავთ, ნარდომთან სინონიმურ წყვილშია ნახმარი მტყუარი. აქვე ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ იოანე პეტრიწი *νῆπιον* ლექსემის შესატყვისად პროკლეს თხზულების თარგმანსა და განმარტებაში ცუთ და რღუევ ძიებებისაგან აწარმოებს ნა-პრეფიქსიან მიმღეობას:

ნარდუევმან და ნუთმან გულისიტყუამან (განმ. § 59, გვ. 126); ნამარდუევსა, ესეთა ნაცთსა გულმყისიერებასა შორის მონაგონი (განმ. § 32, გვ. 83);

ჩვეულებრივი, ყოფითი მნიშვნელობით კი იგი ილ-სუფიქსიან მიმღეობას იყენებს ამავე ცუთ ფუძისაგან:

ყოვლისა ცუთმილისა მბრძოლისაგან (განმ. გვ. 4, 6); საქმით ცუთმილი (განმ. გვ. 33, 23).

ამგვარად, ნათელი ხდება, რომ მიმღეობათა წარმოების ქართულში არსებული ორი სხვადასხვა ტიპი გამოყენებულია ცნებათა დიდფრენციკებისათვის: ნა-პრეფიქსიანი მიმღეობის ფორმები ტერმინ-სუბსტანტივთა მნიშვნელობითაა გამოყენებული, საკუთრივ მიმღეობის ჩვეულებრივ, ყოფითი მნიშვნელობით კი -ილ-სუფიქსიანი მიმღეობა გამოიყენება.

ამავე მიზნით სასუბიექტო მიმღეობის რამდენიმე ტიპიდან იოანე პეტრიწი აქტიურებს არქაულ მოდელს, რომელიც დღეს სუბსტანტივების (ხელობის სახელების) წარმოებაშია დამკვიდრებული: მ- (მბადი, მსახი), მა- (მაავი, მამკი, მაკლი, მალმრთი), მე- (მექმი, მედინი, მერღვ, მეწვ), მო- (მობაძავი, მოსავი, მოქცევი, მოყუდავი), მ — ად (პირველმობადი), მ — ე (მწადე, გამგე, მომგე), მ — არ (მხუდარი, მყუდარი), მ — არე (მთენარი), მა — ე (მაცნე, მავნე), მე — ე (მეცნე, მეთნე; მეოქნე, მეტრფე, მეწადე, მესმე, მებაძვე, მე — ო (მეკუდო), მო — ე (მოსწრაფე, მოწაფე, მოსწავლე, მოყუარე, მოღუაწე, მოახლე); ხა — ე (სარცვე, საგსე; სახე), ხა- (საოცი, სამკა, საწადი, აღმოსაჩინი), ხა — ო (საქმო, საკვრვო, საცნო, საუწყო, საწადო, სატრფო, სასო, სა-მო, აღმოსაჩინო) და სხვ.

ამ ტიპის წარმოება ზმნური ფუძეებისაგან ძველსავე ქართულში უკვე არქაული მოდელია, რომელსაც მარჯვედ იყენებენ გელათის სკოლის მოღვაწენი ცნებათა ფორმალური დიდფრენციკების მიზნით. ანტიტერესია, რომ ამ მოდელის გამოყენება ერთდროულად აკმაყოფილებს ტერმინოლოგიზაციისათვის ხელსაყრელ სამ სასურველ პირობას: შესაძლებელი ხდება პოლისემიურობის თავიდან აცილება, სუბსტანტიური მოდელი აადვილებს და აჩქარებს ტერმინოლოგიზაციის პროცესს, ამ მოდელის მიხედვით შექმნილი ტერმინი მოკლეა, მარჯვე და მოსახერხებელი.

მომდევნო პრინციპული მოთხოვნა ბუნებრივად გამომდინარეობს წინამავლისაგან; სპეციალური ტერმინი, როგორც გარკვეული ცნების ადეკვატური ენობრივი გამოხატულება, მოცემული სამეცნიერო ენის სისტემაში პოლისემიასა და ომონიმის უნდა გამორიცხავდეს. როგორც ცნობილია, პოლისემიურობა სამეცნიერო ტერმინოლოგიაში მოწმობს ტერმინოლოგიური სისტემის მოუწესრიგებლობას და სუსტ გაფორმებულობას. დღეს ის ზვალსაზრისი, რომ ტერმინოლოგიაში ერთი ნიშანი პრინციპულად მხოლოდ ერთ ცნებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული, ტერმინოლოგია უმრავლესობისათვის ამოსაყალ დე-

მ დ. მგლიჯაშვილი, თანაშე ფორმა და მე- ელემენტური ზმნიზღევი ქართულში: ა. შანიძის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, თბ., 1987, გვ. 148.

ზულეზადაა ქვეული და ერთ-ერთ აუცილებელ პირობად ითვლება სიტყვათა შედგენისას ტერმინოლოგიურ პრაქტიკაში⁴. თავისი ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის სისტემის ფარგლებში პოლისემიის მოშლა და მონათესაეობის მიღწევა იყო ეს იდეალური ვითარება, რომლისაკენაც მიისწრაფოდა და მთელს თავის შემოქმედებითს ძალებს მიმართავდა იოანე პეტრიწი. პროკლეს ტრაქტატის თარგმანის წინასიტყვაობაში იოანე ფილოსოფოსი სპეციალურად ეხება შემეცნების პროცესის ამსახველი ცნება-ტერმინების დადგენის საკითხს და უჩვენებს ქართული ტერმინის შექმნის გზას შესაბამისი ბერძნული ტერმინების სემანტიკური ანალიზის საფუძველზე: ეს ტერმინებია: *ἄησα, ἄηψα* და *ἄδυσια, ἄησόν*, რომელთაც იგი ვრცელი მსჯელობისა და დასაბუთების გზით უძებნის შესაფერის ქართულ შესატყვისება: **გაგონება, მიდმოგონება//მიდმოგაგონება, გასაგონო, გამგონე** (განმ. გვ. 6). აქვე პეტრიწი სინანულით აღნიშნავს, რომ ძველი ქართველი მთარგმნელები ცნებათა დიფერენცირებას არ აქცევდნენ სათანადო ყურადღებას და ერთსა და იმავე სიტყვას სხვადასხვა მნიშვნელობით ბმარობდნენ, რაც „მე უზომოდ მიშლის თარგმანსა შინაო“ (განმ., იქვე).

პოლისემიის დაძლევა შესაძლებელი იყო სინონიმური ლექსიკური ერთეულების ან სინონიმური მორფოლოგიური მასალის (მაწარმოებლის) გამოყენების გზით. აქედან მოდიოდა კვლავ და კვლავ არაუზუალურის, არაორდინალურის, არქაული თუ დიალექტური ენობრივი მასალის ძიება, გააქტეება. მაგრამ, მეორე მხრივ, ეს იყო წყარო სისტემათშორისი (ფილოსოფიური ენისა და საერთო-საბაზო ენის ლექსიკურ სისტემებს შორის) სინონიმების წარმოშობისა. რამდენადაც საერთო სალიტერატურო ენაში სინონიმია დადებით მოვლენადაა მიჩნეული, იმდენად სპეციალურ ენაში იგი, ისევე როგორც პოლისემია, უარყოფით ფაქტადაა გამოცხადებულ⁵. კიდევ უფრო უარყოფითაა დამოკიდებულება დუბლეტების მიმართ, რომლებიც არავითარ ნიუანსობრივ სხვაობას არ იძლევა ენაში⁶. იოანე პეტრიწის ტერმინოლოგიური სისტემა ქმნადობის პროცესშია, ამიტომ ახალწარმოებათა ძიების გზაზე სინონიმები და ტერმინო-დუბლეტები, თანაც ერთმანეთის გვერდით, პენდიანსურ წყვილში მისი ფილოსოფიური ენის სისტემის ფარგლებშივე ხშირად გვხვდება. ამასთან, სინონიმები შეიძლება მიღებულ იქნეს მორფოლოგიური გზით, ძირითადად — მიმლეობათა პარალელური წარმოების გამოყენებით: მარღვ — მერღვ, მგები —

4 რ. ლამბაშიძე, ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია და მისი შედგენის ძირითადი პრინციპები, თბ., 1966, გვ. 26.

5 რ. ლამბაშიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 39-40.

6 იქვე, გვ. 40.

მგე, მქმნელი — მქმნე — მეცმე — მექმი, მიძღვებელი — მიძღვები — პირველმღვები — პირველმღვადი, მზახავი — მზახველი — მზახი — მებაძვე — მობაძავი, მეწადი — მეწადე — მწადი, მშობელი — მეშვი — მეშვე, მცნობელი — მცნობი — მეცნე, მტრფიალობელი — მეტრფე — მეტრფი, მზიარებელი — მაზიარებელი — მზიარე, მგობნობელი — მგობნე და სხვა), აგრეთვე ცნების დაზუსტების მიზნით გამოყენებულ იქნეს სალიტერატურო ენაში არსებული სინონიმური ლექსემები (ასო და კავშირი, მოწადე და ტრფიალი, სატრფო და საწადო, უმოქენო და სრული, უმოქენო და კამაყოფ, უქცევ და უცვალებელ, მეუწვე და მცნობელ, ცნობა და უწყება, განწვადება და განყოფა, ქმნა და წაჩმოჩნა, განჭრადი და განწვადებადი, ქმნადი და აღგებადი და სხვ.),

ლექსიკურ სინონიმურ წყვილებს, ანუ ჰენდიადისებს, როგორც ცნობილია, ძველ ქართულ მწერლობაში რაციონალური საწყისი ჰქონდა. მთარგმნელი ბერძნულ სიტყვას, რომელსაც ფართო სემანტიკური ველი ჰქონდა, თარგმნიდა ორი, ერთმანეთის სინონიმური ლექსემით. რომელთაგან ერთი მეორეს აღუსტებდა. საქმე ისაა, რომ საუკუნეებს განმავლობაში ბერძნული ენის ლექსიკა, კერძოდ, ტერმინოლოგიური ლექსიკაც განიცდიდა სახეცულობას, იძენდა ახალ მნიშვნელობებს და თანდათან კარგავდა გარკვეულობას. ამას ხელს უწყობდა ტერმინთა ისტორიულად წეძენილი პოლისემიურობაც, რის გამოც ისინი შუა საუკუნეების თარგმანებში (მათ შორის ქართულ თარგმანებშიც) ხშირად ჰენდიადისით გადმოიციმდა. ჰენდიადისების საშუალებით მთარგმნელი ცდილობდა დაეცვა ზედმიწევნითი სიზუსტე და გადმოეცა ბერძნული ცნება-ტერმინის დაფარული წინააღმდეგობა. გარდა ამისა, ჰენდიადისები ხშირად მთარგმნელის ინტერპრეტაციისა და თავისებური გააზრების შედეგსაც წარმოადგენდნენ. მაგრამ დროთა განმავლობაში სინონიმური წყვილების ხმარება, შეიძლება ითქვას, ტრადიციულ სტილისტიკურ ხერხად იქცა. ეფრემ მცირესა და პეტრიწთან კი, გარდა ზემოთ ჩამოთვლილ ფუნქციებისა, მათ დიდი ემოციურ-ექსპრესიული დატვირთვაც აქვთ.

რაც შეეხება სინონიმური მორფოლოგიური მაწარმოებლებით შექმნილ დუბლეტებს, მათზე დეტალურება საშუალებას გვაძლევს თვალთვალს, ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის დამუშავების პროცესს: როგორ აიხვეწენ და ამოწმებენ ისინი ამა თუ იმ დერეგაციული მოდელის ტერმინოლოგიზაციის უნარს, გამოსადგობას, ეძიებენ საუკეთესო გამოთხატველობითი ძალის მქონე წარმოებებს, იძლევიან რამდენიმე

ვარიანტს, რათა შემდეგ გარკვეული ცნებისათვის შეარჩიონ საბოლოოდ დადგენილი სრულყოფილი ტერმინი, როგორც ფორმის (სუბსტანტივადის უნარის მქონე და, ამავე დროს, მოკლე), ასევე სემანტიკური გამჭვირვალობისა და განსაზღვრულობის თვალსაზრისით. ამ მიზნით ისინი, როგორც ზემოთ ვნახეთ, მოხერხებულად იყენებენ არაპროდუქტიულ, არქაულ აფიქსებს, ბრუნვის ფორმანტებს დერივაციული აფიქსების ფუნქციით, ზრდიან მორფემათა დისტრიბუციულ შესაძლებლობებს, სხვადასხვა ფუნქციებთან კომბინაციების სიზშირეს ისე, რომ არ არღვევენ ქართული სიტყვაწარმოების ისტორიულად ჩამოყალიბებულ წესებს. ასეთი შემოქმედებითი სითამამის გარეშე, ენის შესაძლებლობათა მაქსიმალური გამოყენებისა და გაშლის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა სამეცნიერო ენის განვითარება.

ცნობილია, რომ აზრობრივი პარადიგმატიკისა თუ ცნებებისა და მათი ადრევატური ტერმინების სისტემური ურთიერთდანიოკიდებულება ნათლად ვლინდება ანტონიმურ დაპირისპირებებსა და ჰიპონიმურ (ცნებათა გვარ-სახეობითს) იერარქიულ მიმართებებში. აღამიანის გონებისათვის დამახასიათებელი ცნებითი ანტონომიების გამოხატვა ენას შეუძლია როგორც ლექსიკურად, სპირისპირო მნიშვნელობის სხვადასხვა ფუნქციების (ანტონიმების), ასევე, ანტონომიური დერივაციული აფიქსებისა და ნაწილაკების საშუალებით. ორივე ეს საშუალება ფართოდ გამოიყენება და ქმნის მწყობრ სისტემურ პარადიგმას თავ-თავისი განშტოებებით, ლექსიკური ანტონიმები: **სამარადისო — უამისქუეშე// ოდესმე, მარტივი — შეზავებული// შედგმული, დასაბამი// დასაწყისი — დასასრული, ერთი — მრავალი, დიდი — მცირე, არსება — შემთხვევითი, სინოტიე — სიჭმლე, სიმკურვალე — სიგრილე, მართლგანმავლობა — დრევილობა, იგივე — სხუა...**

თითოეული ამ წყვილთაგანი შედის ამავე დროს სხვადასხვა ფორმალურ და სემანტიკურ პარადიგმატულ რიგში და სხვადასხვა სემანტიკურ მიმართებებშიც: **სამარადისობა — ოდესმეობა — ერთობა — სიმრავლე... არსი — არსება — არსებითი... შემთხვევითი — არსებითი — უამითი — სულითი — ცნობითი... და სხვ.**

რაც შეეხება ანტონიმთა დერივაციულ ტიპს, იგი ტერმინოლოგიურ სისტემებში განსაკუთრებული რეგულარობით ხასიათდება, და ამ მხრივ არც გელათის სკოლის ფილოსოფიური ხასიათის ნაშრომებია გამოჩაყლისი, რადგანაც ცნებების დაპირისპირებულ ერთეულთა მიხედვით დიქტომიური დაყოფის („წინააღმდეგობებით განწვალება — **ჲ ძაძი ნაძეძა**) დროს უკუთქმითი შინაარსის აფიქსური წარმოება ყველაზე მარტივი მექანიკური საშუალებაა („იტყვან ვიეთნიმე, ვითარმედ მებჳ და უტჳჳ, მოკუდავი და უკუდავი, სხეული და უსხეულო...“

ვითარ არიან წინააღმდეგობნი? — ამონ. 138,11—13). ამ ტიპის წარმოებაში ფუძეთა მიხედვით აფიქსთა და აფიქსოიდთა განაწილებას გარკვეული კანონზომიერება ახაიათებს, რაზედაც სათანადო ადგილას გვექნება მსჯელობა.

როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია აღნიშნული, ცნებათა და მათი აღმნიშვნელი ტერმინების სისტემატიზაცია მუშაობის რთულ ეტაპებად მიიქცევა. ცნებათა მნიშვნელობების დადგენა და მათთვის სახელწოდებათა შერჩევა განუყნებულად არ ხდება (ან არ უნდა ხდებოდეს), არამედ სხვა ცნებებსა და მათ შესატყვის ტერმინებთან მიმართებაში უნდა ზუსტდებოდეს. ყოველ ცნებას თავისი ადგილი უნდა ჰქონდეს მიზნული ცნებათა სისტემაში და ამ ცნებათა (და შესაბამისად — მათ გამომსატველ ტერმინთა) შორის არსებულ კანონზომიერებებს უნდა ასახავდეს. როგორც ცნობილია, ეს კანონზომიერებანი ცნებათა ლოგიკურ კავშირებს ემყარება და ცნებათა ისეთ კლასიფიკაციას გულისხმობს, რომელიც მნიშვნელობათა გვარ-სახეობის ურთიერთობებში ვლინდება³.

როდესაც გვარ-სახეობითი ცნებების ამ იერარქიული დამოკიდებულების (ჰიპონომიის) გამოხატვა გამჭვირვალე ენობრივი მასალით ხდება, საქმე გვაქვს იდეალურ შემთხვევასთან ცნებათა და შესატყვის ტერმინთა სისტემატიზაციის თვალსაზრისით. სწორედ ასეთი სანიშნო შემთხვევაა პეტრიწის მიერ გვარ-სახეობითი დამოკიდებულების აღმნიშვნელი წყვილის — **ყზად** და **ქზად** ცნებების გადმოტანა ერთ სემანტიკურ ველში შემავალი ურთიერთდამოკიდებული წყვილით — **ტომი** და **გუარი** (რომელთაგან პირველი ფართო მოცულობის ჰიპერონიმია, მეორე კი — მასში შემავალი ვიწრო მოცულობის ჰიპონიმი), ნაცვლად ქართულ ლოგიკურ ტერმინოლოგიაში ადრე (დამასკელის „დიალექტიკისა“ და ამონიოსის წიგნების თარგმანებში) მიღებული ტერმინებისა — **ნათესავი** და **სახე**. საქმე ისაა, რომ არც თვით ბერძნულ ტერმინებში და არც მათს ძველ ქართულ თარგმანებში არ არის დაცული (და გააზრებული) სათანადო სისტემურობა, რომელიც იდეალურ შემთხვევაში ერთი ჯგუფის ცნებების ერთ სემანტიკურ ველში შემავალი ტერმინებით ასახვას გულისხმობს. იოანე პეტრიწი **ნათესავ** ტერმინს (რომელიც, ამავე დროს, მეტად გავრცელებული ყოფილი მნიშვნელობის სიტყვაა) ცვლის მას ნაწილობრივი სინონიმით, სპარსულიდან ადრევე ნასესხები **ტომით** (რომელიც, როგორც ჩანს, შედარებით იშვიათი ხმარებისაა ძველ ქართულში), ხოლო **ქზად**-ის ძველ ქართულ შესატყვისს **სახე**-ს ცვლის **გუარ** ტერმინით, რომელიც, თავის

³ რ. ლამბაშიძე, დსახ. ნაშრ., გვ. 46.

მხრივ, ტომის⁹ ქვეკლასს წარმოადგენს. ამგვარად, იგი ასერხებს ენობრივი მასალის საშუალებითაც ასახოს ის იერარქიული დამოკიდებულება, რომელიც ამ გამოსახატავ ცნებებს შორის არსებობს, რითაც აღწევს იდეალურ სისტემურობას გამოხატვის პლანში. ამ მხრივ იგი აჭარბებს სისტემატიზაციის საოცარი უნარით განთქმულ თვით პროკლეაც კი, რომელიც ამ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, ტრადიციით იყო შეზღუდული. ხოლო ქართული ფილოსოფიის წინაშე, მეორე მხრივ, სახე სიტყვის პოლისემიურობის საკითხიც იდგა, რასაც იგი შესანიშნავად ართმევს თავს როგორც ამ, ისე სხვა ცნებებთან მიმართებაში (პეტრიწი ცდილობს, თითოეული მნიშვნელობისათვის, რომელსაც სახე ლექსემა გადმოსცემს ძველ ქართულში, დაძებნოს ცალსახა შესატყვისები: *εἰς* — ისათვის — *გუარი*, *ἑρπαι* — ისათვის — *სახე*, *ἑρπαι* — ისათვის — *ტარფავა*, *σφρα* — ისათვის — *ნაკუეთი*, *εἰς* — ისათვის — *ხატი*, *παρ* — ისათვის — *იგავი*...).

თავისი ტერმინოლოგიური ძიებების გზაზე პეტრიწისათვის ყველაზე მთავარი მანკ საგნისა და მოვლენის — ცნების არსში წვდომაა და ამ არსის ზედმიწევნითი საზუსტით გამოხატვაა ენობრივი ნიშნით. იგი მიისწრაფოდა შეექმნა ცნების, საგნისა და მოვლენის არსის გამოხატველი გამჭვირვალე სემანტიკური სტრუქტურისა და ცხადი მოტივაციის მქონე, სწორად მარინტირებელი ტერმინები. მისი ეს მისწრაფება საკვებით ეთანამება ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოების თანამედროვე მოთხოვნებს: ტერმინისათვის უპირატესობა ენიჭება გამჭვირვალე შინაგან ფორმას. ტერმინოლოგიაში სიტყვაწარმოებითი აქტი, გარდა საკუთრივ დერეგაციული ოპერაციისა, გულისხმობს ცნების შინაარსის სიტყვიერ გახსნას. ტერმინისა და ცნების შესატყვისობის ეს მოთხოვნა დღესაც მთავარია ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოებისას. როგორც აღნიშნავენ, „სამეცნიერო ტერმინი უბრალო სიტყვა კი არ არის, არამედ იგი მოცემული მოვლენის არსის გამომხატველია. ამიტომაც აუცილებელია ტერმინოლოგიის კრისტალურ გამჭვირვალეობასა და განსაზღვრულობაზე ზრუნვა, რადგანაც იგი ობიექტურ მოვლენათა არსს... გადმოსცემს“¹⁰.

რადგანაც პეტრიწის ღრმა რწმენით, „ელლინთა ენამხეობასა ზედა ყოველივე თვის სახელი პრქვან, შესაბამი თვისა არსებისაჲ“, ამიტომ მისი მიზანია ქართული ფილოსოფიური ენა თავისი გამომხატვე-

⁹ იხ. გელათის ბიბლია: „ტომი უმეტეს გარემემცველობითი არს, უფროს, ვიდრე სახელი ერისაჲ“ (A 1108,38r).

¹⁰ А. М. Деборин, Заметки о происхождении и эволюции научных понятий и терминов: ВЯ, 1957, № 4, გვ. 45; რ. დამბაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 14.

ლობითი ძალით გაუტოლოს „გონიერთა ხედვათა მომპარვე“ ელინტრს. აქედან გამოდის სწორედ ახალ ცნება-ტერმინთა ბერძნული ენიდან ვალკირების ხერხის აქტიური გამოყენება. ეს გამოცდილი ხერხი უზრუნველყოფდა ზუსტ თარგმანს, ხოლო ფილოსოფიური ტექსტის მთარგმნელს იცავდა — ნებისითი თუ უნებლიე საკუთარი ინტერპრეტაციების საფრთხისაგან.

ბერძნული ტერმინის ქართულად გადმოღებისას ამოდიოდნენ მისი ძირეული, პირველადი მნიშვნელობიდან, ან კონტექსტური მნიშვნელობებიდან. ასე, მაგ., *στοιχειον* ტერმინის ძველი ქართული შესატყვისია *წესი*, რომელიც ამ ბერძნული ლექსემის პირველადს მნიშვნელობას ასახავს და მისი ძირეული სემანტიკური კალკია. *წესის* ეს პირველადი მნიშვნელობა ქართულში, თავის მხრივ, დაცულია პენდიანდისურ კომპოზიტში *წეს-რიგი* და მთის დიალექტებში: იბ., მაგ., ვაჟაფშაველა, „*რიგში* ვიყოდი სადამე“ (აღუდა ქეთელაური“) ანდა ქართ. სამართ. ძეგლები: „ამას ბრძანებს *რიგი* სამართლისა“ (I ტ. სომხ. სამართ. 228, 236), მაგრამ ვერ ვადმოსცემს ამ ცნების სპეციალურ ფილოსოფიურ შინაარსს („ელემენტი, საფუძველი“), ამიტომ ეს სიტყვა შემდგომ შეცვალეს *ახლ* ტერმინით, ხოლო პეტრიწმა, თუმცა არც ეს ტერმინი უკუაგდო, მაგრამ გარკვეული შემთხვევებისათვის დაამკვიდრა ტერმინი *კავშირი*, რაც აშკარად ამ ცნების მისეული ინტერპრეტაციის შედეგია და გულისხმობს *ოთხი ელემენტი*, პირველსაწყისთა *კავშირს*, რაც ერთ მთლიანობას ქმნის და საფუძვლად უდევს ყოველივეს რაობას.

იმის მიხედვით, თუ პოლისემიური ბერძნული ლექსემის რომელ მნიშვნელობას ირჩევს მთარგმნელი, შეიძლება ვიმსჯელოთ იმაზე, თუ როგორ გაიაზრა მან ეს ცნება, რა მოტივი წამოსწია წინ, ან როგორი ინტერპრეტაცია დაუდო საფუძვლად მის ქართულ შესატყვისს. ასე, მაგ., *ἄρσους* ცნებისათვის ადევნატური ქართული ტერმინის ძიებისას იოანე პეტრიწი წინ წამოსწევს ამ ბერძნული ლექსემის ამოსავალ, ძირეულ მნიშვნელობას — „*ადმკული*“, რომელშიც სამყაროს შინაარსი ისევე მეტაფორულადაა გააზრებული, როგორც ეს ძველ ბერძნებს ესმოდათ: „*წეს-რიგი*, კანონზომიერება“, რაც, ელინთა წარმოდგენით, მშვენიერებისა და შემკობილობის საფუძველი იყო. ამგვარად, პეტრიწის თარგმანში ჩანს მოტივაცია, რომელიც საფუძვლად უდევს ამ ბერძნულ ტერმინს, მაშინ როდესაც ძველ ქართულში, ჩვეულებრივ, მის აზრობრივ-კონტექსტუალურ თარგმანს იძლეოდნენ: *სოფელი* — „სამყარო, ქვეყანა“, რაც *ἄρσους*-ის ძირითად მნიშვნელობად იქცა. თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ძველი აღთქმის ტექსტების თარ-

გმანებში ცა და ქვეყანა სამკაულადაა გააზრებული (იხ. დაბ. 2, 1, II სჯ. 17, 3).

ეს და მსგავსი მაგალითები ნათლად წარმოაჩენენ პეტრიწის ძირითად პრინციპს: ზუსტი ქართული შესატყვისით გადმოსცეს ბერძნულ სიტყვის დაფარული არსი, ანუ ქართულ სიტყვაში ხელახლა გააცოცხლოს და აამეტყველოს ბერძნული ლოგოსის სული. ანტიკობა, რომ მისი ტერმინები ხშირად ემოციურად დატვირთული და ექსპრესიულია, ავლენს ავტორის მეტაფორულ აზროვნებასა და ესთეტიკურ დამოკიდებულებას აღსანიშნი ცნებისა თუ მოვლენისადმი (ასე, მაგ., მისი მეტაფორული აზროვნების ნაყოფია ტერმინები: **ნათხზი** („ნაწნავი“; შდრ., გელ. ბიბლ. **ნათხზენი**: „არა მოიპარსათო გარემოვს შესახედავი თავისა თქუენისაჲ, ხალო უფროვს-და კოწლოი, რომელ არს დალაღაჲ და არს იგი **ნათხზენი**, ვითარ-იგი **დაითხზნიდეს** ელენნი, ვითარცა კრონოვსდად განჩინებულსა და უფროვსა სარკინოზნი ვიდრე აქამომდე იქმან ამას“, — A 1108, ფ. 58r) და **ნაქუსი** („ნაქსოვი“), რომლებიც პროკლეს ონტოლოგიური სტრუქტურის ძირითადი ცნების **σείρα**-ს („გაჭვი, რიგი, მწკრივი“) შესატყვისებად აქვს შერჩეული; ასევე, ტერმინი **დაკაზმვა**, რომელიც ხატოვნად გადმოსცემს სილოგიზმის აგების, დასაბუთებისათვის საჭირო ელემენტების შეწყობა-აგების სემანტიკას („დაკაზმვამ საჭმართა აღმოჩენისათა“). როგორც ვხედავთ, ასეთ ტერმინებს გამჭვირვალე შინაგანი ფორმა აქვთ.

საბუნებისა ცნების შინაარსის გათვალისწინება, ანუ ტერმინთა მოტივირებული წარმოება ძველი ქართული სიტყვათშემოქმედებისათვის მეტად დამახასიათებელი პრინციპია. ამ პრინციპის განხორციელებას შეიძლება თვალი გავადევნოთ არისტოტელეს ლოგიკური ტერმინების ქართულ თარგანებში, თუმცაღა ამ მეცნიერების ფორმალური ხასიათი თითქოს არ უნდა იძლეოდეს საბაზს დიდი სტაგირელის მიერ შექმნილი სპეციალური ტერმინების სხვადასხვაგვარი რეტერპროექციისათვის.

ქართველი მთარგმნელები, ცდილობდნენ რა ამ ცნებათა არსში ჩაწედომას, ქართული შესატყვისების ძიებისას, პირველ რიგში, მხედველობაში იღებდნენ მოტივაციას, რომელსაც, მათი აზრით, მოცემულ ტერმინში დებდნენ არისტოტელე და მისი კომენტატორები. ასე, მაგ., არისტოტელეს ცნება-ტერმინს **σολιγισμός**-ს იოანე პეტრიწი თარგმნის კალკით — **თანშესიტყუა**, იმის გათვალისწინებით, რომ სილოგიზმი არის გარკვეულ გამონათქვამთა (მსჯელობათა) **თანაშესიტყუება**, მაშინ როდესაც ეფრემ მცირე იძლევა მის აზრობრივ თარგმანს — **შემოკრება**, რადგანაც აქცენტს აკეთებს იმაზე, რომ სილოგიზმი „**შემოკრებილია** ორთა ქეშმარიტთა წინადადებათაგან და შესრულებსა“

(იხ. დიალექტიკა, 51,1). ბილოგიზმი რომ მსჯელობათა „შემოკრება-და“ გააზრებული, ეს ჩანს ნემესიოს ემესელის თხზულების პეტრიწისეული თარგმანის შემდეგი ადგილიდანაც: „ქსენოკრატიმან ესე შესიტყუეად შეკრება“ (ნემეს. 26,24). არსენ იყალითოელი კი, მოლოდინის საწინააღმდეგოდ, იძლევა არისტოტელეს ამ ტერმინის არცთუ მოხერხებულ შესატყვისს: შეგულებისიტყუა (მასვე მისდევს ამონიოსის მთარგმნელიც), რომელშიც მთლად ნათლად არ არის გახსნილი ამ ცნების შინაარსი.

არისტოტელეს ლოგიკურა ცნება $\pi\rho\acute{o}\tau\alpha\iota\varsigma$ იოანე დამასკელის „დიალექტიკის“ ეფრემისა და არსენისეულ თარგმანებში წინადადება ტერმინითაა გადმოცემული, — ისეთივე ზუსტი კალკით, როგორც ლათინურსა (propositio) და რუსულში (предположение). ამონიოს ერმიასის თარგმანში ეს ცნება გადმოცემულია შესატყვისით წინგანსდება, ისევე როგორც რუსული предпосылка . ნემესიოს ემესელისა და პროკლეს თარგმანებში კი მისი ეკვივალენტებია პირველდაწებებული და პირველმდებადი. ამ უკანასკნელს მოტივაცია ნათელი ხდება ამონიოს ერმიასის თხზულების (Ammonius in Porphyrii Isagogen) სათანადო კონტექსტიდან: „შნებავმან ჩუენებად, ვითარმედ უკუდავ არს სული, მივიდე პირველად თვთმოდრავი და შევასრულე უკუდავი...“ (ამონ., 167v). ეგვე კონტექსტი გვაძლევს $\pi\rho\acute{o}\tau\alpha\iota\varsigma$ — „დანასკვი“ ცნების ეფრემისეული და არსენისეული გააზრების გასაღებს. ისინი ამ ცნების შესატყვისად იძლევიან ტერმინს შესრულება-ს ($\pi\rho\acute{o}\tau\alpha$, $\pi\rho\acute{o}\tau\alpha\varsigma$ „ბოლო, დასასრული, საზღვარი“, აქედან — $\sigma\upsilon\mu\pi\rho\acute{o}\tau\alpha\iota\varsigma$ „შესრულება, დასრულება“). სხვაგვარად აქვს გააზრებული ეს ცნება პეტრიწს. მართალია, მასაც $\sigma\upsilon\mu\pi\rho\acute{o}\tau\alpha\iota\varsigma$ სილოგიზმის დასაარულად მიაჩნია („სილოგ დასასრულისასა ეწოდების სკმპერაზმა“), მაგრამ, როდესაც ამ ტერმინის ქართულ შესატყვისს იძლევა, იგი წამოსწევს მიაი სხვაგვარი გააზრების შესაძლებლობას: ზმნიდან $\pi\rho\acute{o}\tau\alpha\varsigma$ „გადსვლა“ — $\sigma\upsilon\mu\pi\rho\acute{o}\tau\alpha\iota\varsigma$ „თანგასადალი“, ანუ გამომდინარეობა ორი თანამდებარე მსჯელობიდან. ბერძნულში $\sigma\upsilon\upsilon$ და ქართულში თანა- წინდებულები მარჯვედაა გამოყენებული ამ რთული შინაარსის ელიფსური საშუალებით გადმოსაცემად ერთი ტერმინით $\sigma\upsilon\mu\pi\rho\acute{o}\tau\alpha\iota\varsigma$ „თანგასავალი“ (მდრ.. რუსული вывод , ლათ. concludo > conclusio).

როგორც ცნების ანალიზისა და გააზრების, ისე მისი შესატყვისი ქართული ტერმინის შერჩევის თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა პეტრიწის მსჯელობა $\mu\acute{\alpha}\chi\eta\iota\varsigma$ ცნებასთან დაკავშირებით. მისი აზრით,

„სულსა მოღმობასა შორის აქუს ძალი გაგონებისაჲ, მისი მოქმედება არის არა მარტივად „გონება ანუ გაგონება“ (ე. ი. ინტუიციური, მარტივი გონითი მოქმედება), არამედ რთული, ნაბიჯ-ნაბიჯ, გზავნით-გზავნად“ მიმდინარე პროცესი. ეს არის დისკურსიული აზროვნება, რომელიც, ინტუიციურისაგან განსხვავებით, ერთბაშად კი არ მოეფიანება — როგორც მზის დისკო და მისი სხივები — გასაგონოს (ანუ შემეცნების საგანს), არამედ ნელ-ნელა, **მიდმოგონების** გზით შეიმეცნება მას, ამიტომ „პრქვან მას სახელი შესაფეროდ. რომელ არს მიდმოგონებაჲ ანუ მიდმოგაგონებაჲ“ (განმ., 5—7).

ამგვარად, ცნების შინაარსის ზუსტად გადმოცემის უველოზე მარჯვე და სანდო ხერხი იყო სემანტიკური და ფორმალური ტერმინოლოგიური კალკების შექმნა, რისთვისაც საჭირო იყო ქართულში ბერძნულის ადეკვატური სიტყვაწარმოებითი ანალოგიების მოძიება და გამოყენება. ასე, ბერძნული წინდებულთან კომპოზიციის ყალიბის მიხედვით ფართოდ იქნა გამოყენებული და გავრცელებული ქართული ზმნისართებისა და თანდებულების სადერივაციო შესაძლებლობანი და შეიქმნა მეტად პროდუქტიული, მარჯვე ყალიბები **წინა-, გარე-, უკუნ-, ზესთ-, ქუე-, თანა-, მიერო-, შორისი-, -გამოა, -ამამართი, -ებრავი** აფიქსოვით ნაწარმოები ტერმინებისა, რომლებიც შეესატყვისებთან ბერძნულ *προς-, ἐπι-, υπερ-, ἐπι-, ἐν-, παρ-*... წინდებულებთან წარმოების ფორმებს: **წინადადება, წინამდებარე, ქუემდებარე, ზესთარული, ზედ-შემოსრული, თანმექონე, თანდებული, წინააღმდეგობი, წინააღრჩევად, უკუნქცევად, გარეშეუწერელი, გარეშემოსაზღვრებული, მყოფთაგანი, უამის-შორისი, სიტყვსმიერი, რაჲსამიმართი, რასაშინაობაჲ, სხეულებრივი და სხვა.**

ასევე, ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოებისათვის მეტად მარჯვე და პროდუქტიული აღმოჩნდა ბერძნული *ἀντις* ნაცვალსახელიანი მოდელის ქართული **თვთ** ნაცვალსახელიანი შესატყვისი მოდელით გადმოცემა: **თვთძალი, თვთიმძრეკი, თვთმოძრაობითი, თვთმყოფი, თვთგუამოვანი და სხვა.** ხოლო, რაც შეეხება სხვადასხვა სახის კომპოზიტებს (შერწყმულ სახელებს, ატრიბუტულმსახვრელიან თუ მართულმსახვრელიან კომპოზიტ-ტერმინებს), ისინი ხომ, ჩვეულებრივ, შესაბამისი ბერძნული კომპოზიტ-ტერმინების კალკებს წარმოადგენენ (სწორგუერდი, ძვიდემართალი, წრფელწირი, ნამდვლმყოფი, გუარმთავარი, სახეთმთავარი, კეთილშეზავებული, ერთქმნილი, გუარქმნიელი...)

ცნების აღწერის ელიფსურ ხერხთან ერთად, როდესაც რთული ცნებითი შინაარსის გადმოცემა ერთსიტყვიანი (მარტივი, წარმოქმნილი ან თხზული) ტერმინით ხერხდებოდა, უფრო ხშირად გამოიყენებოდა ორწევრა (იშვიათად სამწევრაც) შესიტყვებები (ტერმინოლოგიური გა-

მოქმედი). ასეთი შესატყვევების ორივე წევრი, ჩვეულებრივ, ტერმინდება, ერთმანეთთან მსაზღვრელ-საზღვრულის ურთიერთობით დაკავშირებული (სამარადისო არსება, რომელმაც ახლათანი, უსახო ნივთი, გონიერი გუარი, მართებითი მიდრეკაჲ, უამებრივი განსაზიდი...), ძირითად ტერმინად (საზღვრულ წევრად) განსაკუთრებით ხშირად ფიგურირებს: ერთი, მიზეზი, გუარი, ძალი (უცნაური ერთი, უქმნელი ერთი, უთქვ ერთი, საყოველთაო მიზეზი, უსხეულო მიზეზი, უკუნქცევითი მიზეზი, ბუნებითი ძალი, ცხოვლობითი ძალი, მოზარდობითი ძალი, მგრძნობელობითი ძალი...).

როგორც უკვე ვთქვით, გლათის მოღვაწეთა მთავარი მიზანი იყო ქართული ტერმინოლოგიის შექმნა მხოლოდ და მხოლოდ ქართული ძირეული და აფიქსური მასალის გამოყენებით, სესხების თავიდან აცილებით. მაგრამ, ძალიან იშვიათად, როდესაც მთარგმნელი ვერ პოულობდა „ბერძნულს შედარებულს მართებითს“ შესატყვისს, მას ეს ბერძნული ტერმინი უთარგმნელად გადმოჰქონდა, ქართული დაწერილობით. მაგრამ სესხებამდე საქმე იშვიათად თუ მიდიოდა, რადგანაც მთარგმნელები ხშირად, ბერძნულ ტერმინთან ერთად, პენდიანსურ წყვილში ხმარობდნენ ახლად ნაწარმოებ ქართულ ლექსემას, ან ბერძნულ ტერმინს პერიოდულად უნაცვლებდნენ ქართულ შესატყვისს, რათა ნკითხველს ენახა, თუ რომელი ბერძნული ტერმინის ზედლად იყო გამოყენებული იგი, მოეხდინა მისი იდენტიფიკაცია, შესწავლა მის ამ მნიშვნელობით გამოყენებას. ასე პარალელურადაა ნახშირი ბერძნული და მისი შესატყვისი ქართული ტერმინები: სირა — ნათხზი (ან: ნათხზი სირასხაჲ), ემფასი — მაგალითი, პრადმა — ხაქმე, ონკონი — ზუჯავი, ენას — ერთობა, დისკო — მზისთული, სკოპოსი — განი, პროტახეო — წინგანსდვა, ან იქვე მოცემულია ბერძნული ტერმინის ახსნა ქართული შესატყვისით (რაც მეტად დამახასიათებელია პეტრიწის „განმარტების“ სტილისათვის): სტკვიონი, რომელ არს ასონი; სემპერაჲმამ, რომელ არს თანგასავალი; მეტავატიკოხად, რომელ არს მიღმოცვალებით...).

ამგვარად, ძველ ქართველ მოღვაწეებს სესხებას ერჩიით გამოეყენებინათ თუნდაც იშვიათი, ხმარებიდან გამოსული, არაუზუალური და, ამიტომ, მოჩვენებითად „ხელოვნური“ სიტყვათწარმოებითი საშუალებანი. ასე, მაგ., როდესაც ამას ახალი ცნების გამოხატვის აუცილებლობა მოითხოვდა, იყენებდნენ ძველ ქართულში იშვიათ, მაგრამ მაინც გამოცდილ საშუალებას: არამრუნებადი სიტყვების გასუბსტანტივებას ბრუნების გზით (არსი, იძრვიხი, იმართებისი, ღირსი ტიპისა). ასეთ შემთხვევაში, ბერძნულში, როგორც ცნობილია, გამოყენებულია ართრონი: τὸ εἶναι, τὸ εἶσθαι, τὸ ἔχει. ქართული სიტყვაწარმოე-

ბის ამ შესაძლებლობას საჭიროების შეთხვევაში თავისუფლად იყენებდნენ გიორგი მთაწმიდელი და ეუბრემ მცირეც¹¹. ახალ ცნებათა შესატყვისი ტერმინების საწარმოებლად ქართული სიტყვაწარმოების აღნიშნული იშვიათი ხერხი ფართოდაა გამოყენებული და ვაქტიურგბული გელათის სკოლის ტერმინოლოგიურ შემოქმედებაში, გასუბსტანტივებული და ნაბრუნებია ზმნისართი, თანდებული, ნაცვალსახელის ფორმა:

მასი, თუთი: რომელი იტქმის იგიღ და მასად^ა (განმ. 123,15). მუნ არცა იგი ელექსების და არცა მასობაჲ, არამედ შემდგონთაგან ემასახურებთ მასსა და იგისა (განმ. 37,29), თუთ იგი უთუთთა თუთი ერთი ზესთა დაუშობის (განმ. 170,27); მუნაჲ, აქაჲ: მუნაჲ, აღმკული ყოველი, დაიპყრეს იგავთა და იგავის იგავთა, ხოლო აქაჲ ესე ნახიზლი დიოასი, ხატთა და სატის ხატთა (განმ. 108,23). აქაჲსა ცხორებისაჲ (Q 1152, 252v); აწი: რომელსა არა აქუს გარდასული, აწი და მომავალი (განმ. 108,19). გარდასრულად, აწად და მომავლად განყოფილ არს (განმ. 108,8); ოდესმეა — „ჟამიერი, ღრისმიერი“: აქა განსყოფს სამარადისოთა და ოდესმეთა (განმ. 11,8). განსაზღვრულად ძალად ოდესმეთა ძალთა იტყუს (განმ. 143,20); ოდესი — „ღრისი კატეგორია“: ოდესობისა ქუეშე აღიყვანებთან ათან ეყე მხოლონი ზოგაჯობითანი (ამონ. 20,1); მერმეა — „მომავალი“: ვითარცა გარდასრულსა და მერმესა, ექსორია იქმს (განმ. 11,11).

ასევეა ნაწარმოები ზეშთაჲ და დამკეა (განმ. 53,4).

ზენაჲ, ქუენაჲ (გვარ-სახეობითი მიმართება): ზენაჲ და ქუენაჲ ორსახე არს. რამეთუ ანუ ზუენდა მომართ, ანუ ბუნებისა მიმართ (ამონ. 151,3). ყოველნი ზენანს [შეანენენ] ქუენათა (ამონ. 68,10); „მიღმა სამყარო“: სხესა სოფლისა, ესე იგი არს. ზენაჲსა ქალაქისა მიმართ (A 1108; 99v); შეისი (vsv) მყესი, ვითარ უყამოჲ (განმ. 114,21); შორისი (განმ. 95,17); განი გამთა (განმ. 71,28); კერძოჲ: ყოვლითურთ გარეშეიკავს კერძოსა (A 1108,35r), უმსგავსობისა კერძოჲ (ამონ. 63,11), კერძოჲ სულისა (A 52,6)...

ეს თანდებულები, თავის მხრივ, დერივაციული ელემენტების როლშიც გვევლინებიან ტერმინოლოგიური სიტყვაწარმოებისას.

ქართული ენის ამ განსაკუთრებული თვისების შესახებ ილია ჭავჭავაძე წერდა ერთ თავის სტატიაში: „ჩვენს ენაში არ არის არც ერთი სიტყვის ნაწილი, რომ, როგორც სახელი არსებითი, არ იბრუნებოდეს, თუნდ ზმნისზედა აიღეთ, თუნდ თანდებული, თუნდ ზედშესრული, თუნდ ნაცვალსახელი, თუნდა თვითონ ზმნაც, როცა უღვლილების ფორმაშია. მაგალითებრ, „შენის ხვალისა (ზმნისზედა) მე არა ვიცი რა“, ან „შენმა გუშინმან (ზმნისზედა) ყური გამომიჭედა, „შენის შინათი (თანდებული) თავი მობეზრებული მაქვს“, „ერთი მაქვს სჯობს ათას მქონდას“ (ზმნა), „შენს მეს (ნაცვალსახელი) მე ვერსად წაუვეღ““. ეს კი-

¹¹ დ. მელიქიშვილი, სიტყვაწარმოების საერთო საშუალებანი ეუბრემ მცირისა და იოანე პეტრიწის ენაში; თსუ შრომები, B, 6—7 (JbN 151, 152), 1974, გვ. 120.

დევ არაფერი, ჩვენა ენას არ ეხამუნება, არ ეუცხოვება, თუნდ მთელი ფრაზა დააბრუნოს, როგორც ცალკე სიტყვა... მართალია, იშვიათი შემთხვევაა, როცა კაცს სჭირდება ამისთანაებში ესეთი ფორმა მოიშველიოს; მაგრამ, თუ მოიშველია, ჩვენის ენის წინააღმდეგი არ იქნება, მით უფრო, რომ თითონ ამრიგად მიმოხრილი აზრიც გასაგებია. ჩვენ არა ვგვონია, რომ ენას წარუმატებლობაში ჩამოერთვას, როცა სხვა სიტყვების ჩაუმატებლად, მართა ერთის ფლექსიის შემწეობით ამისთანა სახსარს იძლევა აზრის მიმოხრისა და განცხადებისათვის¹².

ილია ჭავჭავაძის ეს სიტყვები შეიძლება განავრცელოთ ძველ ქართველ მოღვაწეთა მთელ სიტყვათმემოქმედებაზე. „აზრის მიმოხრისა და განცხადებისათვის“ სწორედ ფილოსოფიურ ენას ესაჭიროებოდა ასეთი თავისუფლება ახალ ფილოსოფიურ ცნებათა შესატყვისი ტერმინების საწარმოებლად.

ამგვარად, გელათის სკოლის მოღვაწეთა მიერ შექმნილი ტერმინოლოგიური სისტემა ეყრდნობა ისტორიულად შექმნილებულსა და ჩამოყალიბებულ ქართული სიტყვაწარმოების წესებსა და მოდელებს, ქართულ ძირეულსა და აფიქსურ მასალას; საჭიროების მიხედვით გააქტიურებულია გარკვეული მოღვლები და ცალკეული მორფემები, რომლებიც ყოფილს ენაში ნაკლები სიხშირით გამოიყენება (არქაული, დიალექტური, საერთოდ, ნაკლებად პროდუქტიული მოღვლები და აფიქსები); გაზრდილია მორფემათა დისტრიბუციის არე და უნარი, იქმნება მათი კომბინაციები ახალ-ახალ ძირებთან.

ენის პოტენციური სიტყვაწარმოებისადმი ასეთი თამამი შემოქმედებითი მიდგომის გარეშე, შეუძლებელია სამეცნიერო ენისა და, შესაბამისად, თვით მეცნიერების განვითარებაც. ასეთი გზით ახლად ნაწარმოებ ტერმინებს თავდაპირველად, შესაძლებელია, უჩვეულობისა და ხელოვნურობის იერიც დაჰკრავდეს (ამას რუსული ლოგიკური ტერმინოლოგიის შესახებ მ. ვლადისლავლევიც აღნიშნავდა), მაგრამ დროთა განმავლობაში ისინი შეეთვისებიან ენის ქსოვილს, ენა გაითავისებს მათ, თუ შესაბამისი მეცნიერება განაგრძობს განვითარებას და შთამომავლობას ექნება სათანადო პირობები იმისათვის, რომ შეძლოს ამ მემკვიდრეობის ათვისება. მთელი XII საუკუნის განმავლობაში საქართველოში ამისათვის საუკეთესო პირობები იყო: გელათის სკოლა აქვთ გავლილი დავითის ისტორიკოსს — მალაღმბატურული და რიტორიკული ნეტყველების ამ დიდოსტატს, შავთელსა და ჩახრუხაძეს, „იატორიათა და აზმათა“ ავტორს, პეტრე გელათელს, არსენ ბულმაისიძისძეს, ნიკოლოზ გულაბერისძეს, იეზეკიელს და, ბოლოს, შოთა რუს-

¹² ი. ჭავჭავაძე, აი ისტორია; თხზულებათა სრული კრებული, ტ. V, თბ., 1927, გვ. 95—96.

თაველს, რომლის ლექსიკასაც აშკარად ატყვია პეტრიწის დიდი გავლენა: მხედველობაში გვაქვს პეტრიწიანული კავშირნი და სირა ტერმინების ნეოპლატონური ფილოსოფიისათვის დამახასიათებელ კონტექსტში ხმარება („დამშლიან ჩემნი კავშირნი, შეერთვივარ სულთა სირახა“). გვარ ტერმინის „იდეს“ მნიშვნელობითა და ტომის — გვარობითი ცნების გაგებით გამოყენება („ვთქვა მიჯნურობა პირველა და ტომი გვართა ზენათა“) და იმავე კონტექსტში ბაძვა ტერმინის ნეოპლატონური შინაარსით დატვირთვა („მართ მასვე ბაძვენ“...), ცნობილია, რომ ნეოპლატონიზმის ონტოლოგიურ იერარქიაში ყოველი მომდევნო რიგის ანუ „სირას“ მხოლონი (მონადები) თავის წინა, მაღლა მდგომ რიგებს სირათნათერების, ანუ გვართთავრების შემეგობით — ბაძვის, მსგავსების საფუძველზე ეზიარებიან. ასევე, პეტრიწისეულია ფორმითაც და შინაარსითაც ტერმინები: უმყოფო, უზადო, ანაგები, ახსენება, ოცნება, დადახება, შენათხზენი... დიდი გავლენა იგრძნობა, საერთოდ, სიტყვაწარმოების ველათური (პეტრიწული) სკოლის პრინციპების გატარებაში (მესრული, მოსწრაფე, მთმო, მონაცვალე, მოკვენსი, მოახლე, მეუნებლე, მდინი, დამღებარი და სხვ.), რომ აღარაფერი ვთქვათ რუსთაველის ენაში ნასახლარი ზმნებას უღვევ ნაკადზე, რასაც ფართო გზა გაუხსნა სწორედ პეტრიწმა და ნისნა სკოლამ¹³.

* * *

ამგვარად, გელათის სალიტერატურო სკოლაში მოცემულია ცდა ქართული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის სისტემატური დამუშავებისა. მაგრამ ცნობილია, რომ ამ სკოლის მოღვაწეთა მიერ შექმნილი და დამუშავებული ტერმინებიდან ბევრი არ შემორჩენია ქართული ენის ლექსიკურ ფონდს, თუმცა ეს როდის ნიშნავს იმას, რომ ისინი ვერ შეეფიცნენ ქართული ენის ბუნებას (როგორც ამას ხშირად ამბობენ ზოლმე) მათი ხელოვნურობის გამო.

ჯერ ერთი, ნებისმიერ ენაში ყოველ ახლად შექმნილ ტერმინს თავდაპირველად „უცნაურობისა“ და „ხელოვნურობის“ იერი დაჰკრავს¹⁴, რადგანაც „ფილოსოფიური ენა — გარკვეული აზრით, კონ-

¹³ დ. მეღვიშვილი, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბ., 1975, გვ. 132—140.

¹⁴ ამ მხრივ საინტერესოა რუსი ლოგიკოსი, მ. ვლადისლავლევის შენიშვნა: «Часто случается, что слова своего языка, которыми заменены иностранные термины, сначала кажутся странными, но потом теряют странность и становятся общеупотребительными. Слово «междометие», в начале, может быть, казалось странным для русского уха, но сейчас употребляем его».

სტრუქტურული ენაა. ხელოვნურობა (ანუ მხოლოდ ბუნებრივად გან-
ვითარებული, სალაპარაკო ენისაგან განსხვავებულობა) აქ გარდაუვა-
ლია არა მარტო სინტაქსურ კონსტრუქციებში და ანა თუ იმ მორფო-
ლოგიურ საშუალებათა განზოგადებაში..., არამედ, პირველ ყოვლა-
სა, ლექსიკაში¹⁵. თავდაპირველად, ალბათ, „ხელოვნური“ იყო პლა-
ტონის, არისტოტელეს, პროკლეს, ფსევდოდიონისე არეობაგელის მიერ
შექმნილი ტერმინები ბერძნულში, მაგრამ დროთა განმავლობაში ისინი
შეეთვისებებიან ენის ქსოვილს, თუ შესაბამისი მეცნიერება განაგრძობს
განვითარებას და შთამომავლობას ექნება სათანადო პირობები ამ მეც-
ნიერების შემკვიდრობის ასათვისებლად.

შეჩვენის მომენტი გადაწყვეტი თუ არა, ერთ-ერთი მნიშვნელო-
ვანი პირობაა ტერმინის დამკვიდრებისათვის. ამას გულისხმობდა სწო-
რედ ილია ჭავჭავაძე, როდესაც წერდა: „რაც უნდა კარგად მოიგონო
სიტყვა, თუნდა წმინდა ქართული იყოს, რაკი იმ სიტყვას ახალ მნიშე-
ნელობას მისცემ, ისიც გაუგებარი იქნებოდა ჯერხანად, როგორც უცხო
ენას სიტყვა... რასაკვირველია, ამ სიტყვის აზრს შევეჩვევით თავის
დროზედ, მაგრამ სანამ შევეჩვევით, იმ დრომდე ეგენი ძნელნი იქნე-
ბიან და ძნელად გასაგონია“¹⁶.

მეორეც: მართალია, სპეციალურ ტერმინთა შექმნა-განვითარება
საერთოდ მჭიდროდაა დაკავშირებული სალიტერატურო ენის ლექსი-
კის განვითარებასა და გამდიდრებასთან, მაგრამ, როცა ვლაპარაკობთ
სპეციალური ლექსიკის სალიტერატურო ენასთან მიმართებაზე, არ
შეიძლება არ შევნიშნოთ, რომ მისი გარკვეული (და, შეიძლება ითქვას,
დიდი) ნაწილი ყოველთვის მხოლოდ ამა თუ იმ დარგის სპეციალის-
ტების მეტყველებაში ცოცხლობს. ეს იმას ნიშნავს, რომ, მართალია,
სპეციალური ტერმინოლოგია სალიტერატურო ენის საერთო ლექსი-
კურ ფონდს ეკუთვნის, მაგრამ მისი მხოლოდ გარკვეული ნაწილი შე-
იძლება იცეცეს ყოფითს, სალაპარაკო ენაში საზოგადოდ სახმარად და
გამოსაყენებლად (ეს, სხვათა შორის, რამდენადმე ამ მეცნიერების
განვითარების დონესა და პოპულარობაზედაც არის დამოკიდებული).
ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგი ფილოსოფიური ცნება-ტერმინი შე-
იძლება მხოლოდ ერთი გარკვეული ფილოსოფიური სკოლის, ან მხო-
ლოდ ერთი ფილოსოფოსის ლექსიკონის კუთვნილებაც კი იყოს და,
ამდენად, არ იყოს ასახული სალიტერატურო ენის ლექსიკურ ფონდში.

вовсе не думая о его странности» (М. Р. Владиславлев, *Логика*, СПб., 1881).

¹⁵ Е. ნათაძე, ჰეგელი, გონის ფილოსოფია, თბ., 1984, გვ. 361.

¹⁶ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. V, თბ., 1953, გვ. 471.

სპეციალური ტერმინოლოგია სამეცნიერო ენის ძირითადი შემადგენელი ნაწილია. სამეცნიერო ენა კი ისტორიული ცნებაა. იგი, კერძოდ კი, მისი ლექსიკა, თავისი განვითარების მანძილზე სავრძნობ ცვლილებებს განიცდის როგორც ფორმის (ტერმინთა წარმოების პრინციპების, სხვადასხვა ენებთან კონტაქტების, სესხება-კალკირების მიხედვით), ისე მნიშვნელობათა გადაწევა-გადატანისა თუ ვაფართოება-დავიწროების თვალსაზრისით. ამ ცვლილებებს კი, გარდა იმ პროცესებისა, რომლებსაც საერთოდ ენის განვითარებია შინაგანი კანონები განსაზღვრავენ, ხშირად ექსტრალინგვისტური ფაქტორებიც განაპირობებენ, როგორცაა, მაგ., თვით ამ მეცნიერების განვითარების დონე, პირობები და თავისებურებანი ერის ისტორიის სხვადასხვა პერიოდში, სხვადასხვა უცხოენობრივ სამყაროსთან კონტაქტებისა და, შეაბამისად, გავლენების მონაცვლეობა, დაბოლოს, თვით ერის აქტიურობა თუ ინერტულობა (ზოგჯერ კი მკონარობა და ინდიფერენტიზმიც კი) და მისი სპეციალისტების დამოკიდებულება ამ პრობლემისადმი: ის მეთოდები და პრინციპები, რომლებთაც ისინი ხელმძღვანელობენ საკუთარი დარგის ტერმინოლოგიის შემუშავების პროცესში.

ეს გარემოებებია უთუოდ მხედველობაში მისაღები, როდესაც ვცხებით XI—XII საუკუნეთა მოღვაწეების — ეფრემ მცირის, არსენ იყალთოელის, იოანე პეტრიწის, იოანე ტარიჭისძისა და სხვათა წვლილს ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის განვითარების საქმეში და ამ პერიოდში შექმნილი სპეციალური ლექსიკის ბედის საკითხს, იმას, თუ რატომ არ შემორჩა მისი უდიდესი ნაწილი საერთო სახალხო ენის ლექსიკურ ფონდს. კერძოდ, ჩვენს შემთხვევაში მხედველობაში გვაქვს შემდეგი გარეენობრივი ფაქტორები: XIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან, მონღოლების შემოსევიდან მოყოლებული, ქართული სახელმწიფოებრიობის წერყვეის შედეგად, ქართული კულტურისა და ლიტერატურის განვითარების შეფერხებასთან ერთად, გაწყდა ფილოსოფიური აზრის განვითარების ხაზიც. XVIII საუკუნეში, როდესაც კვლავ გაიღვიძა მეცნიერულმა აზრმა, ფილოსოფიისადმი ინტერესი განისაზღვრა ბიზანტიური ხანის მეცნიერული ელიტის ფილოსოფიის — ნეოპლატონიზმის (რომელიც XI—XII სს-თა ქართული რელიგიურ-ფილოსოფიური აზრის ქვაკუთხედს წარმოადგენდა, თუმცა XVIII საუკუნეში რეალური საფუძველი მას უკვე გამოცლილი ჰქონდა) ხელოვნური და ფორმალური გადმონერვვითა და ფორმალურივე მიბაძვით იმ მეცნიერული ენისა, რომლითაც იყო შესრულებული ეს ფილოსოფიური თხზულებანი XI—XII საუკუნეებში.

ამ ენის ფორმალური სტილიზაციისა და ხელოვნური ფსევდოორქაიზაციის შედეგი იყო ის, რომ ანტონ კათალიკოსისა და მისი სკოლის მიერ შექმნილი თავისთავად მნიშვნელოვანი და დიდძალი სამეცნიერო

ლიტერატურა პრაქტიკულად უსარგებლო დარჩა შემდგომი თაობები-სათვის¹⁷, თუმცა ამას ვერ ვიტყვიტ გრამატიკულ მეცნიერებაზე, რომლის მაღალმა დონემ, პრაქტიკული გამოყენებას საჭიროებამ და, ამდენად, მჭიდრო კონტაქტმა საერთო-სახალხო ენასთან, ანტონის ენის სირთულისა და ხელოვნურობის მიუხედავად, გზა გაუხსნა და დაწერ-გა სწორედ XI—XII საუკუნეების ელინოფილურა მიმართულების მოღვაწეთა ნაწარმებიდან შეთვისებული სპეციალური ტერმინები, რომლებსაც დღესაც წარმატებით იყენებენ არა მხოლოდ გრამატიკულ მეცნიერებაში, არამედ სალაპარაკო ენაშიც (ასეთებია, მაგ., ბერძნულადან კალკირებული ძველი ქართული ლოგიკური ტერმინები: წანა-დადება, ქუმედებარე, შემასმენელი, წართქმითი, უკუთქმითი, თან-წყობა, ქუეწყობა...) — მაშინ, როდესაც მსგავსი წარმოების ფილოსო-ფიური და ლოგიკური ტერმინები არ დამკვიდრებულა შესაბამისი მეცნიერებების განუყოფარებლობისა და მემკვიდრეობითობის ხაზის გაწყვეტის გამო. ამა თუ იმ ტერმინის დამკვიდრებას რომ წარმოების „უჩვეულობა“ თუ „ხელოვნურობა“ არ უშლის ხელს, ამაზე მიუთითებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ ანტონის სკოლაში შექმნილი აშკარად ხე-ლოვნური წარმოების ტერმინი არსებობა, რომლის მსგავსი მოდელიც (საწყისი+ობა; კეთებ+ობა, შენებ+ობა) აკრძალულია, შევიდა არა მარტო ფილოსოფიურ ენაში, არამედ ყოველდღიურ, ყოფითს მეტყვე-ლებაშიც და მყარად დამკვიდრდა საერთო-სახალხო ენის ძირითად ლექსიკურ ფონდში: ეს ტერმინი „существование“-ს მნიშვნელობით უკვე შეტანილია დავით და ნიკო ჩუბინაშვილების ლექსიკონებში. ამ ცნების შესატყვისი ტერმინი საძიებელი გახდა მას შემდეგ, რაც არსე-ბამ მიიღო ვერ „მყოფის“, „არსის“ (сущее, существо) და შემდგომ „ბუნების“ (сущность) გაგება. ხოლო თავის დროზე მის გამოსახატა-ვად იოანე ბეტრიწის მიერ შექმნილი ტერმინი აობა, მართალია, გამო-იყენებოდა XVIII ს-ის ფილოსოფიურ მწერლობაში (კალმას., გვ. 69,

17 XVIII საუკუნის ქართული ფილოსოფიური მწერლობა კომპილიციური ხა-სითისაა და ძირითადად სომხურ თარგმანებს ეყრდნობა (ასე, მაგ., პრუკლეს „კავ-შირნი ღმრთისმეტყველებითნი“ იოანე თრბელიანის ჯგუფმა ხელმოიერედ თარგმნა უკვე სომხური თარგმანიდან, რომელიც, თავის მხრივ, ქართულიდან იყო ვაკვეფ-ბული 1248 წელს). თუმცაღა ძველ ქართულ თარგმანებსაც მიჰყვება და იყენებს, განსაკუთრებით — სიტყვეწარმოების სფეროში, მაგრამ ამ მხრივაც ისინი (მაგ., დავით ბაგრატიონის „კატილორია შემოკლებული“ და იოანე ბატონიშვილის „კალმასობის“ ფილოსოფიური ნაწილი, რომლებიც დიდად არიან დავალებული ამონიისის შრომითა და იოანე დანასკელის „დიალექტიკის“ ძველი ქართული თარგმანებისაგან) ვერ უს-წორდებიან თავიანთ წინამორბედებს და ხშირად ამხინჯებენ კიდევაც მათს შესა-ნიშნავი გამოხატულებითი ძალის მქონე ტერმინებს.

76, 102 და შმდ.), მაგრამ აქედან ვერ წვევდა საერთო-სახალხო ენის ლექსიკაში ზემოთ აღნიშნული მიზეზების გამო.

მეტიც შეიძლება ითქვას: ხელოვნურად შექმნილი ბგერათა კომპლექსიც კი (თუ ის არ ეწინააღმდეგება მოცემული ენისათვის დამახასიათებელ ფონემატურ სტრუქტურას) შეიძლება დამკვიდრდეს ენის ლექსიკურ ფონდში, თუკი სათანადო ცნების ადგილი ცარიელია და თუ ამას ხელი არ შეუშალა ნასესხებმა ლექსებმა, როგორც ეს მოხდა **რონოლა**-ს შემთხვევაში (მის დამკვიდრებას ხელი შეუშალა რუსულის გზით ნასესხებმა **ვაგონმა**). ეს კი უკვე მიმღებ ენაზე ზეგავლენის მქონე ენის „ექსპანსიის“ ხარისხზეა დამოკიდებული.

მეორე ფაქტორი, რამაც ხელი შეუშალა ამ ფილოსოფიური ტერმინების დამკვიდრებას საერთო-სახალხო ენის ფონდში, ის არის, რომ გაწყდა კონტაქტი ბერძნულ ენობრივ სამყაროსთან, რაც ძირითადად განაპირობებდა ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის სისტემის სახით ჩამოყალიბებასა და განვითარებას იმ ხანაში.

XI—XII საუკუნის მოღვაწენი დიდ შემოქმედებითს ძალსა და სითამამეს იჩენდნენ, რათა გამოეყვინებინათ ქართული სიტყვაწარმოების შესაძლებლობანი, ფართო გაქანება მიეცათ მათთვის და მხოლოდ და მხოლოდ ქართული მისალით, ქართული ძირებითა და აფიქსებით — და არა მექანიკური სესხებისა გზით — შეექმნათ საკუთარი სამეცნიერო ტერმინოლოგია და, ამგვარად, ქართული ენა თავისი გამომსახველობითი ძალით გაეტოლებინათ „გონიერთა ხედვათა მომპარვე“ ბერძნული ენისათვის, რომლის „ენაშხეობა“ და „ენადლეობა“ მისხაბი იყო არა მარტო ქართველი მთარგმნელებისათვის, არამედ რომაელენისათვისაც, რასაც ჰორაციუსის ტრაქტატის „პოეტური ხელოვნებისათვის“ სიტყვებიც მოწმობს: „ახლადშექმნილი სიტყვა მეტნდობას მოიპოვებს, თუ ბერძნულ წყაროს ეყრდნობა და სიფრთხილითა იქიდან გადმოღებული... თუ ამ საქმეში მცირეოდენი წვლილის გაღება მეც ძალიძს, ამისათვის რატომ უნდა შემერისხონ? კატონისა და ენეუსის ენა ახალ სიტყვათა შემოტანით განა არ ამდიდრებდა ჩვენს მშობლიურ მეტყველებას?“¹⁸.

ასეთი კონტაქტებისა და გავლენების გარეშე, თავის თავში ჩაკეტვით სამეცნიერო ენა ვერ განვითარდება. მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე და დღესაც ბერძნული ენა ასაზრდოებდა და ასაზრდოებს უშუალოდ თუ შუალობითა გზით ევროპული ენების სპეციალურ ლექსიკას. ადრე მისგან იყო დავალებული არაბული ფილოსოფიური ენაც. საქართველო ერთი პირველთაგანი იყო, რომელსაც ევროპაზე უფრო

¹⁸ ჰორაციუსი, პოეტური ხელოვნებისათვის, ლათინურიდან თარგმნა ა. ურუშაძემ, თბ., 1981, გვ. 17.

ადრე უშუალო და მჭიდრო პოლიტიკური და კულტურულ-ლიტერატურული კონტაქტები ჰქონდა ისეთ მაღალგანვითარებულ კულტურულ სამყაროსთან, როგორაც იმ ეპოქაში ბიზანტია იყო¹⁹. ან ურთიერთობაზე გადიოდა ბუნებრივი გზა ქართული მეცნიერების განვითარებისა და სრულიად კანონზომიერი იყო, რომ ამ დროს ქართველი მოღვაწენი ეროვნული ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის ჩამოყალიბების გზაზე მისაბამ მავალითად სწორედ საუკუნეების განმავლობაში ფილოსოფოსთა არაერთი თაობის მიერ დამუშავებულ ბერძნულ ფილოსოფიურ ენას თვლიდნენ. ამდენად, მოჯლოდნელი არ არის, რომ ახალ ცნებათა შესაბამისი ტერმინების საწარმოებლად ყველაზე პროდუქტიული გზა ბერძნულ ტერმინთა კალკირება იყო, — გზა, რომელსაც დაადგა ლათინურენოვანი მეცნიერული სამყარო და აქედან — მთელი თანამედროვე ევროპა.

მაგრამ, როგორც ითქვა, ეს უშუალო კავშირი ბიზანტიასთან, XIII საუკუნიდან მოყოლებული, თანდათან სუსტდება და ბოლოს, ბიზანტიის იმპერიის დაცემის შემდეგ (1453 წ.), სრულიად წყდება და იცვლება სპარსეთ-თურქეთთან პოლიტიკურ-კულტურული კონტაქტებითა და, შესაბამისად, გავლენებითაც. ხოლო კონტაქტები დასავლეთ-ევროპულ მეცნიერულ სამყაროსთან ცნობილი ნიჭუნების გამო დიდხანს ვერ მოეჩხდა: საბა-სულხან ორბელიანის პოლიტიკური მისიით მოგზაურობას ევროპაში არც ამ თვალსაზრისით გამოუღია ნაყოფი. მხოლოდ XVIII საუკუნის დამლევდიდან, ისევ ანტონისა და მისი სკოლის მოღვაწეთა ცდებით, რუსეთის გზის გამოვლით გახდა შესაძლებელი ევროპული სამეცნიერო ლიტერატურის გაცნობა და თარგმნა (მაგ., ბაუმისტერის ლოგიკა, მისივე მეტაფიზიკა, ვოლფიუსის ფიზიკა და სხვ.). ამგვარად, მთელი გვიანი შუა საუკუნეების ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში გერმანული ფილოსოფიური აზრის აყვავების ხანაში, როდესაც სპეციალური ფილოსოფიური ენა და საერთო-სახალხო ენა მჭიდრო კონტაქტის შედეგად ურთიერთგავლენით ვითარდებოდა და მდიდრდებოდა უდიდეს გერმანულ ფილოსოფოსთა მიერ შექმნილი ლექსიკით, ქართულმა ფილოსოფიურმა აზრმა და, შესაბამისად, ენამაც კონსერვაცია განიცადა და ამიტომ ვერ მიიღო სათანადო მონაწილეობა საერთო-სახალხო ენის ლექსიკის განვითარებაში.

¹⁹ როგორც ცნობილია, თითქმის ყველა ის ავტორი, რომელთა ფილოსოფიურ-ლოგიკური ხასიათის ტრაქტატებსა თუ კომპენდიუმებს მთელი შუა საუკუნეების თეოლოგია-სქოლასტიკა ემყარებოდა, ქართულად ერთი-ორი საუკუნით ადრე მანკითარგმნა, ვიდრე ლათინურ ენაზე.

ამგვარად, სანამ იოანე პეტრიწისა და მის თანამოდგაფეთა მიერ ჩამოყალიბებული კლასიკური სისტემა ფილოსოფიური ტერმინოლოგიისა მოასწრებდა დამკვიდრებას, თანდათან დაირღვა და მის რგოლებში შეიჭრა უკვე აღმოსავლური ენობრივი სამყაროდან შემოსული სიტყვები. ასე, მაგ., იოანე პეტრიწის მიერ გონ (γόν) ძირისაგან შექმნილ გამკვირვალე და ნათელი გამომსახველობითი უნარის მქონე ტერმინთა (გაგონება, გამგონე, გასაგონო, მიდმოგონება... ობოცა, ობოჯა, ობოჲ, ობოჲცა, ბახოცა) სისტემაში შეიჭრა სრულიად განსხვავებული ძირებისაგან ნაწარმოები ტერმინები (ნახესხები: ბაზრი — აზროვნება — მოაზროვნე, ქართული: გავება, მიხედვრა, განსჯა, შემეცნება...). ასევე, ქართული განი — საგანი (განი) შეცვალა არაბულმა მიზანმა და სხვ.

ასეთ ვითარებაში თანამედროვე ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგიის შემდეგი განვითარებისათვის საჭიროდ და აუცილებლად მიგვაჩნია ძველი ქართველი სიტყვის ოსტატების გამოცდილებას შესწავლა.